

СТАРОБЪЛГАРСКОТО ПОКАЗАТЕЛНО МЕСТОИМЕНИЕ СЪ КАТО ПОДЧИНТЕЛЕН КОМПОНЕНТ В ГЛАГОЛНА ГРУПА И СЪОТВЕТСТВИЯТА МУ В СТАРОАНГЛИЙСКИ

АНТОАНЕТА ДЖЕЛЪОВА, МАРИЯ АНАСТАСОВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
a_dzhelyova@uni-plovdiv.bg, mariaanastasova@uni-plovdiv.bg

В статията е представен модел за анализ на местоименията, основан едновременно на два типа характеристики – семантико-граматична и комуникативно-прагматична. Всеки от двата типа съдържа набор от категориални и релационни признаци. Семантико-граматичната и комуникативно-прагматичната характеристика на местоименията определят видовете изразяван от местоименията деиксис. Моделът е тестван върху показателното местоимение *ѣ* при употребата му като подчинителен компонент в глаголна група. Изследва се ексцерпиран материал от старобългарски евангелски текстове в съпоставка със староанглийски, гръцки и латински.

Ключови думи: местоимение; показателно местоимение; анафора; деиксис; старобългарски език; староанглийски език

THE OLD BULGARIAN DEMONSTRATIVE PRONOUN СЪ AS A SUBORDINATE ELEMENT IN THE VERB GROUP AND ITS EQUIVALENTS IN OLD ENGLISH

АНТОАНЕТА DZHELYOVA, MARIA ANASTASOVA
PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV
a_dzhelyova@uni-plovdiv.bg, mariaanastasova@uni-plovdiv.bg

This paper presents a model for the analysis of pronouns based on two types of characterisations – semantic-grammatical and communicative-pragmatic ones. Each of them consists of a set of categorial and relational features. The semantic-grammatical and communicative-pragmatic characterisations determine the types of deixis expressed by pronouns. The model is tested on the demonstrative pronoun *ѣ* used as a subordinate element in the verb group. Excerpted material from Old Bulgarian Gospel texts is studied in comparison with Old English, Greek and Latin texts.

Keywords: pronouns; demonstrative pronouns; anaphora, deixis; Old Bulgarian; Old English

Местоименията са клас думи, чието характеризирание много често се основава на отделянето на езика от речта. Местоименията се дефинират като заместващи или като деиктични думи. Те се разглеждат като морфологични лексико-граматични класове с определени семантични и граматични особености или като комуникативно-прагматични единици, изразяващи различен вид деиксис, с което се занимават синтаксисът и текстологията. Целта на представения текст е да се направи семантико-граматична и комуникативно-прагматична характеристика на показателното местоимение съ в косвени падежи. Въвеждат се два типа признаци – категориални и релационни, чиято съвкупност разграничава основните му деиктични функции.

Изборът на темата е обусловен от желанието ни да се допълнят наблюденията за развоя на показателните местоимения в старобългарски и в староанглийски в съпоставителен план, тъй като в повечето българистични изследвания вниманието е фокусирано върху употребата на показателните местоимения в именна група и формирания от тях определителен член.

Основен метод е съпоставителният анализ на пословни семантично точни преводи на старобългарски и староанглийски текстове на Евангелието (Мариинско евангелие и Уесекски евангелия), а също и на гръцките и латинските им съответствия, което позволява верификация на представените категориални и релационни признаци.

Едновременното разглеждане на местоименията в езиков и речев план, основаващо се на взаимнообусловеното съществуване на езика и речта, може да реши някои спорни теоретични проблеми; да послужи за изпълнение на практически задачи като описание на особеностите във функционирането на местоименната система или на отделни нейни подкласове и групи в даден период от съществуването на конкретен език; да проследи началото и развитието на определени тенденции, които илюстрират сходства и/или разлики в развоя на родствени и неродствени езици.

Местоименията са езикови знакове, организирани в система. Местоименната система се определя като затворена, защото се състои от ограничен брой елементи, отличаващи се с устойчивост на промени. Тя обединява различни местоименни подсистеми, една от които е тази на показателните местоимения. Местоименията като езикови знакове участват в следните основни типове отношения: с извънезиковата действителност, помежду си в собствената им подсистема и с останалите местоименни подсистеми. Всяка конкретна езиковата система е саморазвиваща се и комплексна. В нея взаимодействат отворените и затворените подсистеми на отделните лексико-граматични класове. Затова трябва да отчитаме развитието на местоименната система в целостта на конкретния език съобразно установените тенденции, засягащи именните и глаголните подсистеми, напр. характерните за именните подсистеми промени в грамемите на категорията число, падеж и др. в български и в английски.

Местоименията реферират явление (обект, признак, ситуация) от извънезиковата действителност директно или като заместват неговото наименование или описание в комуникативния акт. Езиковата референция изразява отношението между явленията от извънезиковата действителност, езиковите знакове, които ги отразяват, и комуникантите.

Съдържателната страна на думите като езикови знакове включва три типа абстракции, представени чрез *категориално*, *лексикално* и *граматично значение*. В зависимост от наличието или отсъствието на някое от тези значения думите се разделят на пълнозначни/непълнозначни, изменяеми/неизменяеми. Характеристиката на пълнозначните думи – съществителни, прилагателни, местоимения, глаголи и наречия – от синтактична гледна точка изтъква свойството им да бъдат части на изречението. От семантична гледна точка според Р. Ницолова е много важно противопоставянето при пълнозначните думи на *неместоимения* (назоваващи думи) – съществителни, прилагателни, наречия, числителни, глаголи – и *местоимения* (Ницолова/Nitsolova 2008: 45).

Сравнявайки пълнозначните лексеми с местоименията, Д. Даскалова изтъква следните разлики. Пълнозначните думи имат категориално значение, от което зависи тяхната принадлежност към определен лексико-граматичен клас, типовата им съчетаемост в изречението и техните синтактични позиции и синтактични функции. Имат лексикално значение, което е тяхната индивидуализираща характеристика, и граматично значение, обусловено от категориалната им характеристика. Местоименията също притежават категориално значение, което е определящо за тяхното реализиране като *проформи* (терминът е на цитирания автор). Д. Даскалова обръща внимание, че категориалното значение мотивира поведение, характерно за всеки конкретен член от съответния клас пълнозначни думи. Местоименията също имат граматично значение, резултат от общата им категориална значимост. Пълнозначните думи имат номинативна функция, а местоименията – заместваща, която може да бъде указваща и свързваща (Даскалова/Daskalova 2011: 176).

Приведената концепция на Д. Даскалова кореспондира с идеите на Р. Ницолова, изложени в монографията „Българските местоимения“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 8–10) и допълнени в частта за местоименията в „Българска граматика. Морфология“ (Ницолова/Nitsolova 2008). Според Р. Ницолова характеризирането на референта става чрез два типа признаци – *категоризиращи* и *признаци отношения* (Ницолова/Nitsolova 1986: 8–10), наречени по-късно *категориални* и *релационни* (Ницолова/Nitsolova 2008: 45, 145). Според автора „чрез категоризиращите признаци референтът се представя от местоимението като принадлежащ към определен клас лица, предмети, признаци, места, периоди или моменти от време“. Отбелязва се, че „тези категоризиращи признаци са присъщи на отделните части на речта, с които местоименията влизат в отношения на кореферентност, т.е. означават едни и същи референти“ (Ницолова/Nitsolova 1986: 8). Обърнато е

внимание на факта, че частите на речта с номинативна (назоваваща) функция „съдържат в значението си освен признак за най-близък род и признак за видова отлика“, а местоименията не съдържат в семантиката си признаци за видова отлика. Местоименията освен категоризиращи родови признаци включват и признаци от формално-граматичен характер (вж. Ницолова/Nitsolova 1986: 9). Родовите признаци са много обобщени – „едни местоимения означават лице (напр. *кой, някой, никой, аз, ти*), други – нелице (неодушевен предмет или животно) – напр. *какво, що, това, онова, нищо, нещо*, трети – качествен признак, четвърти количествен признак, пети – място, шести – време“. Отношенията между родовите и видовите признаци при назоваващите думи са в *субординация* (Ницолова/Nitsolova 2008: 45).

Според Р. Ницолова релационните признаци осъществяват видовата отлика. Те „означават някакво отношение, в което влиза местоименият референт“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 145). Те обаче не са в субординация с категориалните признаци, а се съвместяват с тях. Посочват се два основни вида релационни признаци. Първият вид са за „отношение на тъждество/нетъждество на референта с определен обект в речевата ситуация или с референта на друг именован израз, наречен контролор (антецедент), в изречението или в текста“. Вторият вид релационни признаци изразяват отношението на субекта – адресант или адресат – към референта на местоимението, „който е елемент или подмножество в рамките на определено множество“. Според релационните признаци се разграничават следните 10 вида местоимения в български: лични, възвратно лични, показателни, притежателни, възвратно притежателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни, обобщителни (Ницолова/Nitsolova 2008: 145). От тях местоимения, означаващи тъждество/нетъждество с известен обект, са: лични, възвратно лични, притежателни, възвратно притежателно, показателни, относителни местоимения. Местоимения, означаващи референта си като елемент или подмножество от множество, определено посредством категоризиращи признаци, са: въпросителни, неопределителни, обобщителни и отрицателни местоимения (Ницолова/Nitsolova 1986: 32; Ницолова/Nitsolova 2008: 45).

След направения преглед на концепциите на Р. Ницолова и Д. Даскалова можем да обобщим. Местоименията имат категориално, релационно и граматично значение. Няма лексикално значение, разбираемо като наименование на конкретен обект или на понятие, което позволява съотнасянето им с различни типове референти от действителността и с различни участници в комуникативната ситуация. Основната им функция е заместваща. Посочените особености на местоименията са определящи за парадигматичния и синтагматичния им потенциал.

Местоименията заместват различни морфологични лексико-граматични класове – съществителни, прилагателни, числителни, и различни синтактични единици – самостоятелна част на изречението, словосъчетание,

изречение и дори текстови цялости. В синтагматичен план различните видове местоимения се реализират самостоятелно или в група – именна или глаголна. Тяхната употреба е факултативна или задължителна.

Разгледаните обстойно концепции на Р. Ницолова и Д. Даскалова са отправна точка за нашата интерпретация. Смятаме, че местоименията като особен лексико-граматичен клас думи могат да бъдат представяни чрез семантико-граматични и комуникативно-прагматични характеристики, които, взети заедно, определят възможния вид деиксис в употребата им.

В семантико-граматичната характеристика на местоименията имаме предвид двата типа признаци на референта, посочени от Р. Ницолова – категориални и релационни, които обаче уточняваме, прегрупираме и допълваме.

Категориалните и релационните семантични признаци изразяват най-общите категории и понятия на човешкото мислене. Те се съотнасят с основните философски и логически категории. И при категориалните, и при релационните признаци има различни степени на абстракция и в съответствие с това субординационни отношения между различните им компоненти.

Категориални признаци – местоимението идентифицира референта като *субстанция, признак, качество, количество; лице/нелице, конкретност/абстрактност, членимост/нечленимост*.

Релационни признаци – местоимението идентифицира, индивидуализира, генерализира референта съобразно отношенията и връзките му с други референти. Референтът е определен по отношение на своята *единственост/тъждественост/еднаквост/различие, противоположност; част – цяло, цялостност, всеобщност, включване/изключване в/от множество*.

Комуникативно-прагматичната характеристика на местоимението също се основава на двата типа признаци – *категориални* и *релационни*. Комуникативно-прагматичното описание задължително включва комуникантите *адресант* и *адресат* и реферираният от местоимението обект е представен съобразно тях.

Комуникативно-прагматичните категориални признаци изразяват локализиране на реферирания обект в пространството и времето спрямо адресанта, спрямо адресата или едновременно спрямо адресанта и адресата. Това е представено от опозицията *близост/отдалеченост*. Друг комуникативно-прагматичен категориален признак е определянето на реферирания от местоимението обект като *познат/непознат* за адресанта, за адресата или едновременно за двамата.

С комуникативно-прагматичните релационни признаци се описва участието на реферирания чрез местоимението обект в комуникацията и присъствието или отсъствието му в комуникативната ситуация.

Представяме показателното местоимение **съ** в косвени падежи в глаголна група чрез семантико-граматичната му и комуникативно-прагматич-

ната му характеристика, които в своята съвместност определят възможния вид деиксис при неговата употреба. Двата типа характеристики на показателното местоимение – семантико-граматична и комуникативно-прагматична, съответстват на основните функции на езика – когнитивна и комуникативна. При анализа следим и допълнителната емотивна функция.

С оглед на поставената задача – да представим основните деиктични функции на показателното местоимение *съ* в косвени падежи в глаголна група, обръщаме внимание на факта, че показателните местоимения, в това число и избраното от нас, са *шифтьри*. В комуникативния акт те се съотнасят с явления, които имат различна семантико-граматична и комуникативно-прагматична характеристика, което се вижда при установяването на отделни деиктични видове, някой от които може да е доминиращ в определен езиков период.

Семантико-граматичните (категориални и релационни) признаци и комуникативно-прагматичните (категориални и релационни) признаци, взети заедно, са пряко свързани с проявата на някой от видовете деиксис.

Св. Иванчев пише, че почти всяко показателно местоимение преминава през определени степени на развитие. Първоначално то изразява ситуационна, или силна показателност, която авторът нарича деиксис, а покъсно – отслабена, или контекстуална показателност – т.е. анафора (Иванчев/Ivanchev 1980: 91). В съвременната лингвистика анафората е наричана текстов деиксис, а що се отнася до видовете деиксис, в англоезичната теория най-често се открояват пет вида: персонален, локативен, темпорален, дискурсен и социален деиксис (вж. напр. Fillmore 1997: 61).

При анализа на деиксиса и анафората заслужава да отбележим и една по-съвременна концепция. Според някои учени нито анафоричните, нито показателните местоимения имат една-единствена основна функция (вж. напр. Cornish 1995; Fossard, Garnham, Cowles 2011). Смята се, че поне когато се използва в комбинация със съществително име, английското показателно местоимение *that* може да има три функции – *деиктична*, *анафорична* и *дискурсно-деиктична*. Дискурсно-деиктичната употреба позволява на говорещото/пишещото лице да създаде референт въз основа на обкръжаващия контекст. Референтът не е конкретна идентифицируема същина от дискурса, изразена чрез именна фраза, както е при анафоричната употреба. При дискурсно-деиктичната употреба референтът е вече известен, но представлява по-голям отрязък от позната информация. Примерът, който Фосар, Гарнам и Каулс предлагат, е: *Peter pushed Suzie. That behaviour shocked her* ‘Питър блъсна Сузи. Това поведение я шокира’ (Fossard, Garnham, Cowles 2011: 2). За българския език същата употреба на показателното местоимение *това* Р. Ницолова нарича *просентенциализация*. Контрольор (антецедент) на показателното местоимение са едно или повече изречения, които стоят пред него или след него (Ницолова/Nitsolova 2008: 178) и съответно определят неговата анафорична или катафорична функция.

Синтактично средство за изразяването на деиксиса и анафората е словоредът.

Връзката между семантико-граматичната и комуникативно-прагматичната характеристика на местоимението *съ* и възможните му деиктични прояви наблюдаваме при неговата реализация като подчинителен член в глаголна група. Направен е съпоставителен анализ с един и същи текст в английски, гръцки и латински, за да се уточнят специфичните употреби на местоимението. За старобългарския и староанглийския текст са дадени и пословните преводи, които се различават от превода на съвременен български и съвременен английски език. Добавен е преводът на съвременен български според синодалното издание на Библията от 1982.

След анализа на корпуса обобщаваме следното.

Дискурсно-деиктичната функция на показателното местоимение *съ* в косвени падежи в глаголна група е с най-голяма честота на употреба в разглежданите евангелски текстове.

Най-често е представен референт със следните признаци: семантико-граматични категориални признаци – нелице, абстрактност, нечленимост; основен семантико-граматичен релационен признак е цялостност/тоталност. Комуникативно-прагматичната категориална характеристика е неопределеност по отношение на признака близост/отдалеченост във времето и пространството. Комуникативно-прагматичната релационна характеристика изразява познатост на реферираното явление за адресанта. На посочените семантични и комуникативно-прагматични характеристики съответстват граматичните форми за родителен падеж (в старобълг. и гр.), среден род, единствено число. Началната позиция на показателното местоимение в изречението и отдалечеността му от сказуемото показват специфичния за емфатичната употреба словоред.

1.

<u>сѣго</u>	же	о	сѣбѣ	не рече.	Йо 11.51
това	прочее	за	себе си	не каза	
<u>тоѡто</u>	δὲ	αὐτ’	ἑαυτοῦ	οὐκ εἶπεν	
<u>hoc</u>	autem	a	semet ipso	non dixit	
Ne cwæð	hē	þæt	of him	sylfum	
Не каза	той	онова	за него	самия	

‘И това не от себе си каза’ (СИ 1982)

На местоимението *сѣго* в староанглийски съответства простото показателно местоимение за ср.р. *þæt*. Въпреки предположението, че простите форми на показателните местоимения се противопоставят на сложните по това, че сложните означават субекти и обекти в близост, всъщност семантичната опозиция между двата вида форми не е много ясно установена.

Според Л. Сомерер простите форми (като *sē*, *sēo*, *ǰæt*) биха могли да се употребяват и за назоваване на близкостоящи лица и обекти и да се превеждат и с *този*, *тази*, *това* (Sommerer 2011: 20). Потенциално обяснение е немаркираността на простите местоимения, които могат да заместят маркираните сложни форми. Така приемаме, че местоимението *ǰæt*, наричано дистално, може без проблем да се появи на място, на което в старобългарски стои местоимението *сѣго*, тъй като и двете могат да изразяват немаркираност по признака близост/отдалеченост. В латински *hic* замества субекти и обекти в близост до говорещия (във времево, пространствено и мисловно отношение), а в гръцки това заместване се осъществява от *οὗτος*. Както и в старобългарски и в староанглийски, местоименията в латински и гръцки изразяват по-скоро познатост на реферираното явление. В Йо 11.51 изброените местоимения имат дискурсно-деиктична функция, тъй като се отнасят към предходните два евангелски стиха.

Същата семантико-граматична и комуникативно-прагматична характеристика имат референтите на показателното местоимение в следващите примери, които се различават обаче по парадигматичните и синтагматичните прояви на показателното местоимение:

2.

ι	запрѣтн	нигъ	мъного да	никтоже не оувѣстѣ	сѣго.	Мк 5.43					
и	забрани	им	много да	никой не научи	това						
καὶ	διεστείλατο	αὐτοῖς	πολλὰ ἵνα	μηδεὶς γνοῖ	<u>τοῦτο</u>						
et	praesepit	illis	vehementer	ut	nemo <u>id</u>	sciret					
and	hē	him	þearle	bebēad	ǰæt	hī	<u>hyt</u>	nānum	men	ne	sādon
и	той	тям	строго	заповяда	те	него	на	никой	човек	не	кажеха

‘И Той строго им заповяда, никой да не знае за това’

Интересното в този стих е, че в староанглийски е употребено местоимението за ср.р. в 3 л. ед.ч. *hyt*, което повечето съвременни граматика определят като лично, а М. Минков като анафорично (Minkoff 1972: 274–275). Както и местоименията за м.р. и ж.р. ед.ч. – *hē* и *hēo*, то води началото си от праиндоевропейската показателна частица **kē-*, към която възхожда и старобългарското показателно местоимение *съ* (Rokorny 2007: 1764–1765). Антецедентът в анафоричното отношение е нелице, абстрактен, нечленен, максимално обобщен, нелокализиран във времето и пространството, но познат за адресанта. Посочената характеристика на референта и отнасянето на местоимението към информация от предходните изречения дава основание да определим функцията на *hyt* като дискурсно-деиктична.

При дискурсно-деиктичната функция показателното местоимение е самостоятелно употребено и се реализира при отрицателни глаголни форми,

които могат да изразяват едното от две или повече отрицателни значения в изречението.

В самостоятелната си употреба показателното местоимение е субстантивирано.

Парадигматичен вариант на горните образци са следващите случаи за употреба на показателното местоимение. В представените по-долу примери реферираното явление е със семантико-граматичните категориални признаци нелице, абстрактност, нечленимост и със семантико-граматичен релационен признак цялостност/тоталност. Комуникативно-прагматичната му категориална специфика е немаркираност по отношение на признака близост/отдалеченост. Комуникативно-прагматичният релационен признак е познатост на реферираното явление за адресанта. Посочените семантични и комуникативно-прагматични характеристики са представени от граматичните форми за родителен падеж, *множествено число* в старобългарски, гръцки и латински, но староанглийското местоимение е в ед.ч. – *hæs*. Съвременният български превод също има съответстваща дума само с форма за единствено число.

3.

ι	τη	нищо	отъ снхъ	не разоумѣша	Лк 18.34
И	те	нищо	от тези не	разбраха	
καὶ	αὐτοῖς	οὐδὲν	τούτων	συνῆκαν	
et	ipsi	nihil	horum	intellexerunt	
And	hig	nāht	hæs	ongēton	
И	те	нищо	от това	разбраха	

‘Но те нищо от това не разумяха’

При субстантивация са чести комбинациите на местоимението *съ* в множествено число с обобщителното местоимение *въсь* също в множествено число, което приемаме за парадигматична и синтагматична особеност на субстантивиранията косвенопадежна употреба на показателното местоимение.

4.

учителю	всьѣхъ сн	съхраннхъ	отъ юности	моѣа	Мк 10.20
Учителю	всички тези	опазих	от	младостта	моя
Διδάσκαλε	ταῦτα πάντα	ἐφυλάξιμην	ἐκ	νεότητός	μου.
magister	omnia haec	conservavi	a	iuventute	mea
Gōda Lārēow	eall	ðis	ic	geheold	of mīnre geoguðe.
Боже учителю	всичко това	аз	запазих	от	моята младост

‘Учителю, всичко това съм опазил от младини’

В староанглийски показателното местоимение също е комбинирано с друго местоимение – *eall*. То има същата семантика като старобългарското местоимение **въсь**, но поради липсата на обособена подгрупа с обобщителни местоимения в граматиката на (старо)английския, то е отнесено към неопределителните местоимения.

Независимо от формите за множествено число на показателното местоимение, то има граматичен смисъл на единствено число, съответстващо на признаците абстрактност, нечленимост, тоталност, пространствено-времева неопределеност, но познатост за адресанта. Посочените характеристики на реферираното явление определят дискурсно-деиктичната функция на показателното местоимение.

5.

въськъхъ во	снхъ	ѡѡѡѡ	нѡѡѡѡ .	вѣстѣ во	отецъ		
всички	тези	езичниците	търсят.	Знае	Отецът		
вашъ	нѣскы.	ѣко	тѣѣѣѣѣѣѣ	снхъ	въськъхъ.		
ваш	небесен	че	се нуждаете	от тези	всички		
πάντα	γάρ	ταῦτα	τὰ ἔθνη	ἐπιζητοῦσιν	οἶδεν	γάρ	ὁ Πατήρ
ὕμῶν	ὁ οὐράνιος	ὅτι	χρῆζετε	τούτων	ἁπάντων.		
haec	enim	omnia	gentes	inquirunt	scit	enim	Pater
vester	quia	his omnibus	indigetis				
Sōþlice	ealle	þās	þing	þēoda	sēceað	witodlice	ēower
наистина	всички	тези	неща	езичниците	търсят	наистина	нашият
fæder	wāt	þæt	gē	eallra	þyssa	þinga	beþurfon.
баща	знае	че	вие	всички	тези	неща	се нуждаете

‘Защото всичко това търсят езичниците, и защото вашият Небесен Отец знае, че имате нужда от всичко това’

В староанглийски този стих превежда старобългарското **снхъ** с комбинация от показателно местоимение и думата ‘нещо’, която изразява абстрактност и обобщеност. В староанглийски на двете употреби на еднакви конструкции със старобългарското показателно местоимение **снхъ** съответстват различни форми на показателното местоимение – в началото на стиха регистрираме простата (и според някои дистална) форма *þās* на показателното местоимение, а в края на стиха – сложната (проксимална) форма *þyssa*. В латински и гръцки се използват форми на едно и също местоимение. Подобни примери служат за доказателство, че наистина в староанглийски простите форми често са се използвали вместо сложните, без това да се отрази на семантиката.

По отношение на словоредата може да се обобщи, че във всички посочени вече случаи за субстантивирана употреба на местоимението **съ** то заема

първата или последната позиция в старобългарските примери. Спецификата на този словоред свидетелства за емфатична употреба.

Дискурсно-деиктична употреба на субстантивизираното показателно местоимение се среща и в характерните за старобългарския език конструкции *дателен с инфинитив* и *дателен самостоятелен*. В представените примери на формата за множествено число в старобългарски в сравняваните преводи също съответства множествено число.

6.

ПОДОБААТЪ	КО	<u>СНИЪ</u>	ПРЪЖДЕ	БЪТН.	Лк 21.9
Трябва	прочее	тези	първо	да бъдат	
δεῖ	γάρ	<u>ταῦτα</u>	γενέσθαι	πρῶτον	
oportet primum	<u>haec</u>	feri			
<u>ðās þing</u>	gebyrigeað	ærgyst			
тези неща	ще се случат	първо			
‘... понеже трябва <u>това</u> да стане първом’					

7.

НАУННАИЖШТЕМЪ	ЖЕ	<u>СНИЪ</u>	БЪВАТН.	БЪСКЛОННТЕ СЪ	И
когато почнат		тези	да се сбъдват	изправете се	и
ВЪЗДВНГНЪТЕ	ГЛАВЪ		ВАША.	Лк 21.28	
подигнете	главите		ваши		
ἀρχομένων	δὲ	<u>τούτων</u>	γίνεσθαι	ἀνακύψατε	καὶ
ἐπάρατε	τὰς κεφαλὰς	ὑμῶν			
<u>his</u>	autem	feri	incipientibus	respicite	et
levate	capita	vestra			
ðonne <u>þās</u>	<u>þing</u>	āgynnað,	besēoð	and ēowre	hēafdu
когато тези	неща започнат		оглеждайте се и	ваши	глави
ūp	āhebbap				
нагоре	повдигнете				

‘А когато почне това да се сбъдва, изправете се тогава и подигнете главите си...’

Макар че в староанглийски също се употребяват конструкциите *дателен самостоятелен* и *дателен с инфинитив*, в тези стихове те липсват. В староанглийски имаме комбинации на показателното местоимение с *нещо/неща* в именителен падеж и спрегнатата глаголна форма. Именно думата *нещо/неща* е едно от доказателствата за дискурсно-деиктичния характер на показателното местоимение.

В субстантивирана употреба показателното местоимение *съ* се наблюдава в различни по тип изречения и структури – съобщителни, повелителни, въпросителни, а също и в конструкциите *дателен с инфинитив* и *дателен самостоятелен*.

Деиктичната функция на показателното местоимение *съ* в косвени падежи е другата му основна функция. Обичайният за нея референт е Исус. При тази функция семантичните категориални характеристики на референта са – лице, конкретно, а семантичната му релационна характеристика – единственост. Комуникативно-прагматичната му характеристика за немаркираност по отношение на опозицията близост/отдалеченост изразява отрицателно отношение на адресанта. В граматичен план се вижда от употребата на отрицателна форма на глагола *вѣдѣти* и въпросително местоименно наречие. Референтът е познат за адресанта на съобщението. Употребата на глаголни форми в 1 л. или на глаголни форми във 2 л., характерни за диалогична реч, е свидетелство за деиктичната функция на местоимението.

8.

<u>сего</u>	же	не вѣмѣ	отъ	къдоу	ѣстъ.	Йо 9.29
тогова		не знаем	от	къде	е	
<u>тоѹтов</u>	дѣ	оѹк оѹдаѹем	лѹѹев		ѣстѹ.	
<u>hunc</u>	autem	nescimus	unde		sit	
nyte	wē	hwanon	<u>hēs</u>		is.	
не знаем	ние	от къде	този		е	

‘а Тогова не знаем откъде е’

Поради спецификата на староанглийския словоред показателното местоимение *hēs* не предхожда сказуемото *nyte* и не е в началото на изречението. На старобългарското показателно местоимение *съ* обаче в староанглийски (както и в повечето от примерите от разглеждания корпус) съответства приетото за проксимално сложно показателно местоимение.

Деиктична функция на разглежданото местоимение *съ* наблюдаваме при изразяване на отношение на противопоставяне, което е характерно именно за деиксиса. Употребата на повелително наклонение представя ситуация, в която се реализира деиктично значение.

9.

<u>взѣми</u>	<u>сего</u>	отъ пусни	же	намѣ	варавѣ.	Лк 23.18
Вземи	този	пусни		на нас	Варава	
Аѣре	<u>тоѹтов</u>	а̀лѹсѹв	дѣ	h̄m̄iv	tōn Barabbān	
tolle	<u>hunc</u>	et	dimitte	nobis	Barabban	

Nim	<u>bisne</u>	and	forgyf	ūs	Barrabban.
Вземи	този	и	дай	нам	Варава

‘премахни Тогова! а пусни ни Варава’

В Лк 23.18 деиктичната функция на показателното местоимение е с отрицателна конотация. Повелителните глаголни форми потвърждават деиктичната функция на субстантивираното показателно местоимение.

Казаното за старобългарското местоимение напълно се подкрепя от староанглийския пример, където откриваме проксималното местоимение *bisne* със същото значение – деиктично.

Прави впечатление, че при деиксис субстантивираната употреба на показателното местоимение **съ** в косвени падежи в глаголна група има емотивна функция.

От разгледаните примери и от данните на анализирания корпус, които не могат да бъдат приведени заради ограничения обем на работата, можем да обобщим, че местоимението **съ** в косвени падежи в глаголна група има дискурсно-деиктична функция. То реферира явления със следните характеристики: нелица, абстрактни, нечленени и цялостни; те са немаркирани по отношение на признака близост/отдалеченост спрямо комуникантите, но са познати за адресанта. Другата му основна функция е деиктичната. При нея референтът е лице, конкретно – Исус, близко в пространството и времето до адресанта и адресата и познато за тях.

Дискурсно-деиктичната и деиктичната функция на косвенопадежните употреби на местоимението **съ** в глаголна група съответстват на самостоятелната му употреба в именителен падеж, която сме разгледали в „Съпоставка между показателните местоимения в самостоятелна употреба в старобългарски и в староанглийски“ (Джельова, Анастасова/Dzhelyova, Anastasova 2020: 261–269). Тези функции бележат началото на тенденция за разграничаване на местоимението **тъ** с анафорично-лична функция от местоимението **съ** с деиктична. Граматичните особености в употребата на **съ** при изразяването на категориите число и род и при субстантивация като свидетелство за максималната му обобщеност и абстракция подсказват промени в семантико-граматичното му значение и възможност за транспозиция. Употребите на местоименията **тъ** и **съ** в падежи, различни от именителния, са силно редуцирани и стилистично маркирани – изразяват емофатичност. Началото на преустройството на местоименната система започва от показателните местоимения и от анафоричното местоимение, което е обект на следващите ни изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

Даскалова 2011: Даскалова, Д. За един различен подход към местоименията в книжовния български език. – В: Ološtiak et al. *Vidy jazyka a jazykovedy. Na*

počest' Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Джельова, Анастасова 2020: *Джельова, А., М. Анастасова*. Съпоставка между показателните местоимения в самостоятелна употреба в старобългарски и в староанглийски език. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Т. 1. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“.

Иванчев 1980: *Иванчев, Св.* Третоличното местоимение в старобългарски език. – В: *Sbornik prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity (Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis)*. A 28. Brno.

Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. София, Наука и изкуство.

Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Cornish 1995: *Cornish, F.* Référence anaphorique, référence déictique, et contexte prédicatif et énonciatif. – *Sémiotiques*, 8, pp. 31–55.

Fillmore 1997: *Fillmore, Ch.* Lectures on deixis. CSLI Publications.

Fossard, Garnham, Cowles 2011: *Fossard, M., A. Garnham, H. Wind Cowles*. Between Anaphora and Deixis ... The Resolution of the Demonstrative Noun Phrase “That N”, Language and Cognitive Processes. London, Psychology Press.

Minkoff 1972: *Minkoff, M.* English Historical Grammar. Sofia, Nauka i izkustvo.

Pokorny 2007: *Pokorny, J.* An Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European Language. Indo-European Language Revival Association.

Sommerer 2011: *Sommerer, L.* Old English Se: from Demonstrative to Article. A Usage-Based Study of Nominal Determination and Category Emergence. Vienna, Vienna University.

REFERENCES

Cornish 1995: *Cornish, F.* Référence anaphorique, référence déictique, et contexte prédicatif et énonciatif. – *Sémiotiques*, 8, pp. 31–55.

Daskalova 2011: *Daskalova, D.* Za edin razlichen podhod kam mestoimeniyata v knizhovniya balgarski ezik. – In: Ološtiak et al. *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počest' Miloslavy Sokolovej*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Dzhelyova, Anastasova 2020: *Dzhelyova, A., M. Anastasova*. Sapostavka mezhdu pokazatelnite mestoimeniya v samostoyatelna upotreba v starobalgarski i v staroanglijski ezik. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*. Т. 1. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite “Prof. Marin Drinov”.

Fillmore 1997: *Fillmore, Ch.* Lectures on deixis. CSLI Publications.

Fossard, Garnham, Cowles 2011: *Fossard, M., A. Garnham, H. Wind Cowles*. Between Anaphora and Deixis ... The Resolution of the Demonstrative Noun

- Phrase “That N”, Language and Cognitive Processes. London, Psychology Press.
- Ivanchev 1980: *Ivanchev, Sv.* Tretolichnoto mestoimenie v starobalgarski ezik. – In: *Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity (Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis)*. A 28. Brno.
- Minkoff 1972: *Minkoff, M.* English Historical Grammar. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Nitsolova 1986: *Nitsolova, R.* Balgarskite mestoimeniya. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Pokorny 2007: *Pokorny, J.* An Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European Language. Indo-European Language Revival Association.
- Sommerer 2011: *Sommerer, L.* Old English Se: from Demonstrative to Article. A Usage-Based Study of Nominal Determination and Category Emergence. Vienna, Vienna University.

☒ Доц. д-р Антоанета Джельова

Катедра „Общо езикознание и история на българския език“
Филологически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България

☒ Гл.ас. д-р Мария Анастасова

Катедра „Английска филология“, Филологически факултет
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България

☒ Assoc. Prof. Antoaneta Dzhelyova, PhD

Department of General Linguistics and History of the Bulgarian Language
Faculty of Philology, Paisii Hilendarski University of Plovdiv
24, Tsar Asen St., 4000 Plovdiv, Bulgaria

☒ Asst. Prof. Maria Anastasova, PhD

Department of English Philology, Faculty of Philology
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
24, Tsar Asen St., 4000 Plovdiv, Bulgaria